www.kurdistannet.org
2-8-2007 15:47:59بەكاتی ناوەندی ئەوروپا

كوردستانێتی شاری موسڵ لەچەندین بەڵگەنامەی جیاجیادا

بەڵگەنامە عوسمانیو توركییەكان

بەشی سێیەم (3-5)

دووشەممە 04.06.2007
دەرسیم دیبەگەیی
Darsim2006@hotmail.com

بەڵگەنامە عوسمانیو توركییەكان ژمارەیان (38) بەڵگەنامەیەو (32) سەرچاوەی بۆ بەكارهاتووە. هەموو مێژوونووسو گەڕیدەكانی عوسمانیو توركی تەواوی شاری موسڵ بەشارێكی كوردی یان تەواوی ویلایەتی موسڵ بەخاكی كوردو بە بەشێك لە كوردستان دەزانن. لەخوارەوەشدا چەند بەڵگەنامەیەك دەخەینەڕوو كە ئەمانەن:

بیبلیۆگرافیستو زاناو گەڕیدەی بەناوبانگی تورك شەمسەددین سامی لە لاپەڕە (3846)ی قاموسی ئەعلامی توركی عوسمانی (ئەنسكلۆبیدیای عوسمانی)، كە لەساڵی (1314ك/1897ز)دا لەچاپدراوەو دەقی ئەو لاپەڕەیە بەزمانی توركی لەگەڵ وەرگێڕدراوە عارەبییەكەی لەلاپەڕە (5)ی ژمارە (474)ی هەینی (24.5.2002)ی ڕۆژنامەی (الاتحاد)دا بڵاوكراوەتەوە، دەڵێت: (كەركوك شارێكە.. دەكەوێتە ناو ویلایەتی موسڵ-ی كوردستانی بەدووری (160) كم لەلای باشووری ڕۆژهەڵاتی ویلایەتەكە، شانبەشانی زنجیرەیەك گردو كەناری دۆڵی (ئەدهەم)ی چەند لایەنە. كەركوك شارێكی كۆنەو ناوە كۆنەكەی (كەركورە) بووەو مەڵبەندی هەرێمی شارەزوورە، شاری سلێمانی دەكەوێتە خۆرهەڵاتی كەركوكو، لەلای باكوور شارەكانی هەولێرو كۆیە، لە خۆرئاواش شاری موسڵ، لەباشووری خۆرئاواش ویلایەتی بەغداو قەزای سەلاحیە. ژمارەی دانیشتوانی كەركوك (30) هەزار كەسە، سێ بەشی (22500 كەسی) ئەو

ژمارەیە کوردەو، بەشەکەی تری بریتییە لە تورکو عەربو خەڵکانی تر، هەروەها 670 جولەکەو 430 کلدانی تیا دەژیت).

کاتێک کە زاناو گەڕیدەی ناسراوی تورک شەمسەددین سامی باسی ئەوە دەکات کە شاری کەرکوک دەکەوێتە ناو ویلایەتی موسڵ-ی کوردستانی، گەورەترین دانیپێدانانی ئەو زانایە دەگەیەنێت بەکوردستانییەتی شاری موسڵو تەواوی شارەکانی ویلایەتەکە، چونکە ئەگەر ویلایەتەکە ویلایەتێکی کوردستانیو کوردی بێت، کەواتە تەواوی شارەکانی سەر بەو ویلایەتە شاری کوردستانیو خاکی کوردن. بۆیە ئەو راستییەی کە بیبلیۆگرافیستی تورک شەمسەددین سامی درکاندوویەتی، دەکرێت بەیەکێ لەبەڵگە هەرە نایابەکانی کوردستانێتی شاری موسڵ بژمێردرێت.

گەڕیدەی بەناوبانگی تورک، ئەولیا چەلەبی کە لەسەدەی حەڤدەدا تەواوی کوردستان گەڕاو لەساڵی (1646)دا پەرتووکی (سیاحەتنامەی ئەولیا جەڵەبی)یەکەی خۆی نووسیو ئەحمەد جەودەت لەساڵی (1896-1900)ەوە لە (10) بەرگدا بەچاپی گەیاندووەو بەرگی سێیەم تایبەت بووە بە کوردو کوردستانو مامۆستا سەعید ناکام وەریگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی. گەڕیدە ئەولیا چەلەبی لە لاپەڕە (90)دا، لەباسی دیاریکردنی شارەکانی کوردستاندا دەڵێت: (کوردستان لای باکوری دەگاتە (ئەرزڕۆم)و لە وانیشدا (هەکاری)و (جەزیرە)و (ئامێدی-عەمادیە)و (موسڵ)و (شارەزور)و (هەریر)و (ئاردەڵان)و (بەغدا)و (درنە)و (دەرتەنگ) تا دەگاتە (بەسرە) خاکێکی حەفیا قۆناخی بە کوردستانو بە ئەردەڵان دەژمێردرێ کە لەنێوان ئێراقی عارەبو وڵاتی غمانیدا بەچیاو شارەکانیەوە شەش هەزار هۆزو خێڵی کوردی تێدایە).

ئەوەی گەڕیدەی بەناوبانگی تورک، ئەولیا چەلەبی باسی دەکات، بەڵگەیەکی پڕ بایەخی تری کوردستانی بوونی شاری موسڵ-ە، چونکە ئەو لەدەستنیشانکردنی شارەکانی کوردو کوردستاندا، ناوی شاری موسڵ-ی هێناوە وەکو یەکێک لەشارەکانی کوردستان. کەواتە (ئەولیا چەلەبی)ش بەڵگەیەکی تر دەخاتە سەر خەرمانی بەڵگەکانی کوردستانی بوونی ئەو شارە.

دکتۆر عەبدولفەتاح عەلی بۆتانی، لەوتارێکیدا لەژێرناوی (الموصل مدينة العرب والكورد جغرافيا وتاريخيا) کە لە لاپەڕەکانی (72-84)ی ژمارە (21)ی گۆڤاری (دهۆک)دا بڵاویکردۆتەوە لە لاپەڕە (74)داو، بەپشتبەستنی بە لاپەڕەکانی (74-75)ی بەرگی چوارەمی (سیاحەتنامە)ی ئەولیا چەلەبی هاتووە: (کوردستان لەسەردەمی ئەودا لە نۆ ویلایەت پێکهاتووە کە ئەمانەن: ئەرزڕۆم، وان، هەکاری، دیاربەکر، جەزیرە (جەزیرەی بۆتان)، ئامێدی، موسڵ، شارەزوورو ئەردەڵان).

ئەوەی کە دکتۆر عەبدولفەتاح عەلی بۆتانی ئاماژەی پێکردووە، کوردبوونو کوردستانی بوونی تەواوی ویلایەتی موسڵ بەشاری موسڵ-یشەوە دەگەیەنێت، چونکە گەڕیدەو زانای ناوداری تورک (ئەولیا چەلەبی)، ویلایەتی موسڵ بە ویلایەتێکی سەر بە کوردستان ناو دەبات. کاتێکیش کە ویلایەتەکە ویلایەتێکی کوردستانی بێت، کەواتە شاری موسڵ-یش شارێکی کوردیو کوردستانییە.

سەلام ئەلعەبودی، لەبەشی سێیەمی وتارێکیدا لەژێر ناوی (کورد العراق تأریخهم .. وتهجیرهم)دا کە ناوونیشانی پەرتووکێکی (عەلی باباخان)ەو، بەمەبەستی خستنەڕووی ئەو پەرتووکە، ئەلعەبودی لە لاپەڕە (6)ی رۆژنامەی (التأخي)، ژمارە (4536)ی یەکشەممە (17.7.2005)دا بەشی سێیەمی وتارەکەی بڵاوکردۆتەوە. سەلام ئەلعەبودی، لەشرۆڤەکردنی ئەو پەرتووکەدا نووسیوێتی: (السلطان عبدالحمید: مذکراتي السیاسیة، 1891-1908)دا باسی ئەوە دەکات کە چۆن نەوت لەناوچە کوردییەکان دۆزرایەوەو بووە هۆی ئەوەی کە ئیمپراتۆری ئەڵمانیا شاندێک کە پێکهاتبوو لە پسپۆرانی شوێنەوارناس، لەگەڵ خۆی بێنێت، ئەو شاندە لەڕاستیدا زۆرتر گرنگی بەدۆزینەوەی نەوت لەویلایەتی موسڵ دەدا). هەروەها سوڵتان عەبدولحەمید دەڵێت: (نەوت لەساڵی 1908دا لە ویلایەتی موسڵی کوردی دۆزرایەوە).

ئەو بەڵگەیە هەم بەڵگەیەکی عارەبیو هەم تورکیشە، چونکە سەلام عەبودی باسی ئەوە دەکات کە نەوت لەناوچە کوردییەکان کە ویلایەتی موسڵ-ە دۆزرایەوە، هەروەها باسی ئەوەش دەکات کە سوڵتان عەبدولحەمید نووسیوێتی نەوت لەساڵی (1908)دا لەویلایەتی موسڵ-ی کوردی دۆزراوەتەوە. خۆ ئەگەر ویلایەتەکە ویلایەتێکی کوردی بێت هەروەکو وایە، ئەوە بەدڵنیاییەوە هەموو شارەکانی سەر بەو ویلایەتەش لەنێویاندا شاری موسڵ، شاری کوردینو بەشێکن لە کوردستان.

رۆژنامەنووسی تورک، ئیلنوور چەڤیک، لەدیمانەیەکدا لەگەڵ رۆژنامەی ئاسۆ، ژمارە (60)ی یەکشەممە (6.3.2005)دا ئەنجامی داوەو لە لاپەڕە (5)دا لەژێر ناوی (ئیلنوور چەڤیک: رەوشی تورکمانەکانی کوردستان بەبەراورد لەگەڵ ناوچەکانی دیکەی ئێراق زۆر باشە)دا بڵاوکردۆتەوە. لەو چاوپێکەوتنەدا، بابزانین چۆن ئیلنوور چاڤیک، ناڕاستەوخۆ دان بە کوردستانییەتی شاری موسڵو کەرکوک دادەنێت کاتێ کە دەڵێت: (پێموایە رۆژێک دادێت سنووری ئەوروپا دەگاتە کەرکوکو موسڵ، بەڵکو رۆژێک دادێت برا کوردەکانمان لەکوردستانی ئێراق بارودۆخی ئێراقیان بەدڵ نابێتو ئەوکاتە دەبنە پارچەیەک لەپارچە گەورەکەی خزمەکانی خۆیان).

کاتێک کە رۆژنامەنووسی تورک، ئیلنوور چەڤیک باسی ئەوە دەکاتو هیوای ئەوە دەخوازێت رۆژێک لەڕۆژان کوردەکانی باشووری کوردستان لەئێراق جیاببنەوەو لەگەڵ دەوڵەتی تورکدا یەکبگرنەوە، پێی وایە سنووری ئەوروپا دەگاتە شارەکانی کەرکوکو موسڵ، بەڵگەیەکە بۆ سەلماندنی کوردستانێتی شاری موسڵ، چونکە ئەو باسی ئەوە دەکات ئەگەر هاتوو کوردەکان لەئێراق جیابوونەوەو هاتنە سەر تورکیا، ئەوکاتە سنووری ئەوروپا دەگاتە شارەکانی موسڵو کەرکوک، کەواتە ئیلنوور چەڤیک هەروو شارەکە بەبەشێکی کوردستانو شاری کوردستانی دادەنێت، بۆیە بۆچوونەکانی خۆی بەمشێوەیە دەردەبڕێت.

ئیسماعیل بێشکچی، زاناو توێژەری کۆمەڵایەتی تورک، لەوتارێکیدا کە لەژێر ناوی (پرسی سەرەکی لەدۆزی کوردیدا) کە لە (کۆنفرانسی دۆزی کورد لەتورکیا) لەئەستەمبۆل کەڕۆژانی (11-12)ی ئاداری (2006) بەڕێوەچوو، پێشکەشیکردووەو، دوای وەرگێڕانی لەلایەن (کەتیف ئیپزدەمیر)دا، دەقی وتارەکە لە لاپەڕە (10)ی رۆژنامەی کوردستانی نوێ، ژمارە (3951)ی دووشەممە (24.4.2006)دا بڵاوکراوەتەوە، بێشکچی دەربارەی کێشەی ویلایەتی

موسڵ نووسیویتی: (لەئابی (1921)دا کاتێک کە بەڕیوەبەرایەتی ماندات لەئێراق پێکدەهێنرا، یاخود ئەو کاتەی کە فەیسەڵ لەبەغدا تاجی پاشایەتی نایەسەر ئەو دەم کۆمەڵەی نەتەوەکان هەندێک ڕێوشوێنی دانابوو کەتێدا ئۆتۆنۆمی بۆ کورد دیاریکردبوو، بەڵام جارێکی دیکە بەریتانیای گەورە لەموسڵ، گەر بەشێوەیەکی راستتر بگوترێت لەکوردستاندا بەڕیوەبەرایەتییەکی ئۆتۆنۆمی پێک نەهێنا، سەرەڕای ئەوەی کورد داوای ئۆتۆنۆمییان کرد، لەگەڵ ئەوەی کە کۆمەڵەی نەتەوەکان ئەمەی پێشنیازکردبوو، دیسانەوە بەریتانیای گەورە هەرگیز وەڵامێکی ئەرێنی بۆ ئەو داخوازییانەی کورد نەدایەوە).

زاناو توێژەری کۆمەڵایەتی تورک ئیسماعیل بێشکچی، ناوی موسڵ (ویلایەتی موسڵ) بە کوردستان دەبات، کەواتە ویلایەتی موسڵ بەتەواوی شارەکانی (موسڵ، دهۆک، هەولێر، کەرکوک، سلێمانیو دیالە)، پارچەیەکی کوردستانەو ئەو شارانەش شاری کوردین.

سەرچاوەکـــــــــــــــان:

1- شەمسەددین سامی، الاتحاد، ژمارە (474)، رۆژی (24.5.2002)، رۆژنامەیەکە یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان بەزمانی عارەبی دەریدەکات.

2- ئەولیا چەلەبی، کورد لەمێژووی دراوسێکانیدا سیاحەتنامەی ئەولیا چەلەبی، وەرگێڕانی سەعید ناکام، چاپخانەی ئەشبیلیەی نوێ 1987.

3- دکتۆر عەبدولفەتاح عەلی بۆتانی، گۆڤاری دهۆک، ژمارە (21)، ئۆکتۆبەری ساڵی (2003)، کۆڤارەکا وەرزی، رەوشەنبیری، گشتییە، سەرۆکاتیا باژێرڤانیا دهۆک دەردئێخیت.

4- سلام العبودي، جريدة التاخي، العدد (4493)، الاحد (8.6.2005)، جريدة رسمية للحزب الديموقراطي الكوردستاني.

5- ئیلنوور چەڤیک، رۆژنامەی ئاسۆ، رۆژنامەیەکی رامیاری گشتییە دەزگای خەندان بۆ پەخشو وەشاندن دەریدەکات. www.xandan.com

6- ئیسماعیل بێشکچی، پرسی سەرەکی لەدۆزی کورددیدا، کوردستانی نوێ، ساڵی پانزەهەم، ژمارە (3951)، دووشەممە (24.4.2006)، رۆژنامەیەکی رامیاری رۆژانەیە یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان دەریدەکات.